



Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Simpozijum Bespravna stambena izgradnja i njen
odraz na funkcionalni i prostorni razvoj gradova u
Bosni i Hercegovini: 16. i 17. decembar 1971. godine**

Finci, Jahiel

1972

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/580fad4d-6e49-4223-b461-4ddd89fdcb92>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA XX

ODJELJENJE TEHNIČKIH NAUKA

KNJIGA 4.

SIMPOZIJUM

BESPRAVNA STAMBENA IZGRADNJA I NJEN ODRAZ NA FUNKCIONALNI I PROSTORNI RAZVOJ GRADOVA U BOSNI I HERCEGOVINI

16. i 17. decembra 1971. godine



Urednik
JAHIEL FINCI,
redovni član Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

SARAJEVO

1972

DISKUSIJA



Nedo Stipić: Mislim da dijelim mišljenje prisutnih da smo dužni da zahvalimo Akademiji nauka, organizatorima Simpozijuma i referentima koji su se potrudili da nam na najgodniji način osvijetle problem bespravne stambene izgradnje i njen odraz na funkcionalni i prostorni razvoj gradova u našoj Republici.

Bespravna stambena izgradnja u našoj Republici je u velikom porastu, i to predstavlja zabrinjavajući problem. Zbog toga su vrlo značajni naponi koji su učinjeni od strane Akademije i prisutnih u pravcu osvjetljavanja tog problema. Nama koji smo po svom pozivu dužni da rješavamo stambene probleme mišljenja izražena na ovom Simpozijumu pomoći će da dodemo do potpunijih rezultata. Odmah da kažem da ne živimo u iluzijama da ćemo bespravnu izgradnju u potpunosti eliminisati i suzbiti. Ukoliko uspijemo da je obuzdamo ili smanjimo broj bespravno izgrađenih objekata, rezultati će biti značajni i cijenjeni.

U razmatranju ovog problema došli smo do zaključka da je na pojačani obim bespravne izgradnje uticao niz faktora. Polazeći od stanovišta da je stan neophodan građevinski prostor u kome porodica organizuje svoj život, dakle neophodan prostor za život ljudi, dolazimo do logičnog zaključka da naše društvo mora i dalje da vodi računa da se povećava obim stambene izgradnje. U poslednjim godinama imamo povećan obim privatne individualne stambene izgradnje. U prošloj godini, prethodnici su to već istakli, u SR BiH izgrađeno je oko 25 hiljada stanova, a od toga preko 20 hiljada u privatnoj svojini. Odmah da dodam da je od ukupnih sredstava za stambenu izgradnju za ovih 20 hiljada stanova utrošena 1/3, a 2/3 sredstava su utrošena u društvene stanove. Dakle, za manji obim sredstava dobili smo veći broj stanova. Čini mi se da smo svi pomalo pred tom izgradnjom svjesno zatvarali oči i tolerisali je, jer smo dobili veći broj stanova, riješili veći broj problema i imali manje političkih posljedica. Različiti razlozi za to su postojali. Drugovi referenti su to istakli. Sigurno da je jedan od glavnih razloga povećana materijalna baza društva u cjelini; drugo, migracija selo-grad; treće, radne organizacije su se odlučivale radije da daju kredite svojim radnicima, jer dosta radnika je bilo bez ikakve perspektive za rješavanje stambenog pitanja dobijanjem društvenog stana, pa je tako manjim sredstvima zadovoljavan veći broj zahtjeva, — itd., itd. Kažem, s jedne strane, možemo biti zadovoljni, jer smo izgradili veći broj stanova, a s druge strane, s obzirom da se nismo dovoljno organizovali da individualnu izgradnju društveno usmjerimo, ne dobijamo najracionalnija rješenja i trpimo mnoge nedaće. Drugovi referenti su to istakli, i mislim da nema potrebe da i ja to posebno ističem. Mislim da bi se ekscesi mogli svesti u dvije glavne grupe naših nedaća, da ih tako nazovem. Prvo, neracionalno smo gradili i neracionalno iskorištavali zemljište (inž. Đumrukčić je to ilustrovao nizom primjera), gradili smo na mjestima gde nije predviđeno, ugrožavali saobraćajnice, devalvirali određene prostore, itd. Drugo, mislim da smo i dalje podsticali disperziju naselja, a ta disperzija nam je nanijela nove nevolje, jer veća sredstva treba da ulažemo u infrastrukturu. Ilustrovaću to jednim primjerom: mi sada u Bosni (mislim da je svojevremeno prof. Taubman to obrađivao) imamo jaku disperziju naselja. Oko 32% naselja je do 200 stanovnika; 32% od 200—400; 12% od 400 do 500, a vrlo mali broj naselja je sa većim brojem stanovnika. Mi smo sad

pokušali da rješavamo one najelementarnije probleme tih ljudi u tim naseljima. Recimo — električno svjetlo: napravili smo Program elektrifikacije, pošto sada oko 50% seoskih domaćinstava još nema osvjetljenja, i došli smo do zaključka da nam treba oko 80 milijardi starih dinara da bismo došli na nivo da bude nešto preko 90 procenata elektrificiranih naselja. Dakle, ova disperzija naselja, u krajnjoj liniji, skupo će nas koštati u slijedećim godinama.

Mi smo razmišljali zašto je privatna izgradnja znatno jeftinija. Razlozi su različiti. Sigurno da je jedan od razloga i mobilizacija sredstava stanovnika, zatim razne akcije, ali i mnogo štošta drugo. Pod pritiskom te mase ljudi mi često popuštamo i u cijeni zemljišta, dajemo jeftinije priključke, i dr. Zbog toga nam se i desilo da na pomenutih 5.000 stanova otpadaju dvije trećine društvenih sredstava, jer smo troškove infrastrukture u većem obimu prebacili na njih. Svim navedenim razlozima treba dodati i činjenicu da radne organizacije daju transportna sredstva za prevoze materijala i sl. — pa sve do raznoraznih špekulacija. Kažem, zatvarali smo oči pred svim tim, jer je iza nas stajalo 20.000 stanova. Na sve ovo ukazujem zato da bih objasnio zašto sam sa ohrabrenjem prinio ovo savjetovanje. Posebno sam radostan što su drugi zaista uložili trud i što smo sa različitih aspekata ovaj problem osvijetliti.

Ako bih mogao nešto da dodam u prilog osvjetljavanju ovog kompleksnog problema, onda je to mišljenje, da bismo morali da vodimo računa u budućem periodu o cijenama zemljišta za stambenu izgradnju. Kod nas su već cijene zemljišta tako visoke da imamo lokacija gdje cijena zemljišta u ukupnoj cijeni stana iznosi i preko 50%. U sekretarijatu smo to razmatrali i već se opredjeljujemo za politiku: da glavni izvor prihoda za komunalije bude onaj takozvani doprinos za iskorištavanje gradskog zemljišta, da ravnomjernije raspoređujemo troškove za komunalije, na građane koji su i ranije dobili stan, na radne organizacije i na one koji će tu ubuduće stanovati. Primjeri iz nekoliko gradova (npr. iz Mostara, gdje dobivaju znatno povoljnije finansijske efekte) obavezuju nas da o ovome ozbiljno razmišljamo i da to studiramo, jer ako budemo i dalje cijenu stana opterećivali cijenom zemljišta, to će nam onemogućiti da brže predemo na izmjenu sistema stanarina. Drug Živković je govorio o socijalnim razlikama i o uticaju istih na bespravnu izgradnju. Čini mi se da bismo mogli prihvatiti njegovo mišljenje. Ja bih dodao još to da današnjim sistemom stanarina, koje su vrlo niske, pospješujemo određene socijalne razlike. Ilustrovaću to jednim primjerom. Veći dio proširene reprodukcije u stambenoj izgradnji mi danas obezbjeđujemo putem doprinosa za stambenu izgradnju, koji iznosi na bruto lične dohotke 4%. To je na neto-iznos ličnih dohodaka nešto oko 7 procenata. U našoj Republici u ukupnim sredstvima za stambenu izgradnju masa od 4% čini nešto ispod 50%. Znači, preko 50% sredstava se obezbjeđuje iz drugih izvora: iz fondova zajedničke potrošnje radnih organizacija, iz bankovnih kredita koje radne organizacije treba da vraćaju, iz budžetskih sredstava itd. U krajnjoj liniji, prema jednoj našoj računici, putem raznih vidova izdvajanja odvaja se od 10—12 procenata iz ličnih dohodaka svih zaposlenih za proširenu stambenu reprodukciju. Stanarine su vrlo niske i ne možemo nikako iz stanarina da obezbjeđujemo novu izgradnju. Došli smo u situaciju da nam je postao problem i održavanje stanova. U Bosni i Hercegovini je zaposleno preko 500.000 ljudi. Prema jednoj evidenciji koja nije još potvrđena, oko 112.000 stanuje u društvenim stanovima i plaća stanarinu, a svima se odbija i iz ličnog dohotka za buduću stambenu izgradnju. Znači da na taj način i putem niske stanarine pospješujemo određene socijalne razlike. Tu se može staviti prigovor da oni koji imaju veći lični dohodak više izdvajaju, a sa druge strane, onaj koji ima manji lični dohodak — 20 godina izdvaja i još može izdvajati 20 pa da ne dobije nikakav stan. Zbog toga takvi moraju da ulažu i svoja sredstva, pa i u bespravnu stambenu izgradnju.

Ako bismo detaljnije analizirali ove činjenice, vjerovatno bismo došli do zaključka da je to jedna tiha eksploatacija. Mislim da ćemo ubuduće taj krug morati prekinuti. Ako predemo na sistem da se proširena reprodukcija obezbjeđuje putem stanarine ili većim dijelom iz stanarine, ako predemo na sistem diferencijalne subvencije stanarina za određene kategorije građana,

imaćemo čistiju situaciju. Mislim da će nas to i natjerati da onda pojačanim naporima društveno usmjeravamo individualnu izgradnju. Mi mislimo da treba tu razraditi cijeli sistem mjera. Represivnim mjerama, rušenjem i sl. (mi imamo dobrih propisa, o tome je govorio prof. Kamarić) nećemo postići efekte. Mislim da se treba angažovati da prostorno planiranje dobije odgovarajuće mjesto u našem sistemu, jer ga još uvijek nema. Mi o tome imamo i zaključaka od najautoritativnijih organa. Međutim, u opštinama nemamo najbolju situaciju, i zato treba intenzivnije raditi na izradi urbanističkih planova, a uporedo s tim treba da osavremenimo zakonodavstvo. Govorio sam o politici cijena zemljišta. Napomenuo bih ovdje da bi trebalo stimulirati individualnu izgradnju u većim objektima politikom cijena zemljišta. Ovdje nije bilo govora o stambenom zadrugarstvu, a ja mislim da taj organizacioni oblik može pomoći da lakše usmjeravamo individualnu izgradnju. Raznim mjerama treba stimulirati radne ljude da se zadržavaju u manjim gradovima, u selima, a to će reći da tamo treba obezbjeđivati društveni standard stanovanja počev od školovanja, zdravstvenih objekata, mogućnosti rada itd. Poznato je da širok krug ljudi želi da ulazi u centre, u veće gradove, zbog toga što u svojim naseljima nema mogućnosti zaposlenja, školovanja djece, zdravstvene zaštite itd. Kad bi to imali na području gdje žive, vjerovatno da bi se tu i zadržavali. U krajnjoj liniji, siguran sam da bi nam manje sredstava trebalo da obezbijedimo takozvani društveni standard u tim područjima, nego za ovo što sada činimo za stambenu izgradnju u naseljima gradskog karaktera.

Na kraju bih istakao da sistem bespravne izgradnje treba posmatrati u sklopu cjelokupnog stambenog sistema, pa i sistema društveno-ekonomskih odnosa u našoj zemlji. Mislim da bi bilo korisno, sa dopuštenjem organizatora, da se organizuje na ovu temu jedno savjetovanje sa predstavnicima opština i da referanti i diskusija sa Simpozijuma posluže kao materijal za to savjetovanje. Na taj način bismo mogli zainteresovati širi krug ljudi, našu javnost, i sigurno da određeni rezultati ne bi izostali.

Stevan Borozan: Dozvolite mi da se kao predstavnik Privredne komore naše Republike, a posredno i kao predstavnik cjelokupne privrede Bosne i Hercegovine najsrdačnije zahvalim, prvo, uvaženim predstavnicima ove eminentne institucije, koji su našli za potrebno da na autoritativnom nivou Akademije nauka traže put za rješenje ovog veoma komplikovanog problema. Zahvaljujem se takođe svim cijenjenim učesnicima u radu Simpozijuma, koji su naučno, teorijski i praktično, sa raznih aspekata, analizirali ovaj problem.

Bespravna izgradnja o kojoj se ovdje govori vodi nas neizbježno u jednu krizu, krizu prostora i krizu čovjekove okoline, a možda i u krizu odnosa. Ali, kriza znači značajnu prekretnicu u načinu tretiranja nečega, u traženju novog puta. Okolina je naš logični sastavni dio, i njeno iskorištavanje sasvim je razumljivo čovjekovo pravo, ali na kakav način? Zbog svega toga dozvolite mi da svoja razmišljanja o ovome zaista kompleksnom problemu, sa još komplikovanim i kompleksnijim posljedicama, počnem od ustavnih načela, po kojima su i Federacija i republike preuzele brigu i obavezu da usmjeravaju prostorno i urbanističko planiranje i da se staraju o zaštiti čovjekove sredine. Razrada ovog načela znači i brigu društva ili društvenih zajednica da ekonomično i krajnje razumno postupaju sa prostorom, posebno sa onim prostorom kojim se koristi veliki broj pojedinaca, desetine i stotine hiljada njih. Takve obaveze civilizovanog i organizovanog društva su postojale i do danas. Međutim, šta se zapravo dešavalo kod nas? To je dobro poznato, i o tome se i ovdje puno govorilo, a da smo ozbiljno zabrinuti za posljedice, pokazuje i Simpozijum, koji je organizovala ova visoka naučna i eminentna institucija. Ja sam prvobitno mislio da kažem ovdje nešto i o tome kako ta silna migracija i ti obruči koji se stvaraju oko naših gradova djeluju na one koji žive u obruču. Kako doprinose dehumanizaciji grada i kompliciranju do haosa svih njegovih struktura i sistema. No, odustaću od toga s obzirom na vrijeme i na želju da što određenije usmjerimo pravce naših akcija.

Umjesto ranije namjeravanog, želim da kažem nekoliko riječi o tome, kako privreda djeluje na stambenu izgradnju, i obratno: kakve reperkusije

ima stambena izgradnja na razvoj privrede. I ovdje skoro u svim izlaganjima je konstatovano opadanje broja izgrađenih stanova u društvenom vlasništvu, a to znači da privreda ima sve manje mogućnosti da na takav način rješava elementarne probleme svojih radnih ljudi. Vrlo ubjedljivo su to ilustrirali primjeri nekih privrednih organizacija koje je naveo ovdje profesor Janković, posebno »Vase Miskina«. Znači li to da privreda manje izdvaja za izgradnju stanova? — Nipošto! Ne, izdvajanje nije manje, ne izdvaja manje, ali zato manje dobija. A šta je onda razlog? — Jedan od osnovnih je: veća i neprihvatljiva cijena društvenog stana, kojoj su pridodati mnogi troškovi uređenja i opremanja naših gradova. Poznato je da imamo već danas cijenu od 600 hiljada starih dinara po m². To nije cijena samo stana, nego je to cijena svega onoga što mi smatramo uređenjem prostora. Privreda to, naravno, nije kadra da prihvati, pa se onda sve više opredjeljuje za parcijalnu pomoć, da putem kredita pomogne svojim radnicima da riješe pitanje stana. S obzirom na sve elemente i aspekte o kojima se ovdje govorilo, pospješuje se na taj način i bespravna izgradnja. No, na takav način privredne organizacije nisu kadre da riješe sadašnje potrebe i reprodukciju svojih kadrova, pa se, eto, nedostatak stanova kao bumerang vraća privredi. Limitira njen kvantitativni, kvalitativni i tehnološki razvoj. Tako se zatvara krug negativnog djelovanja: privreda — stan i stan — privreda. Možda bi čitav jedan simpozijum mogao biti posvećen tim odnosima koji nisu bez značaja i u sferi produktivnosti rada, tehnološke discipline, ekonomske emigracije itd., itd. Možda ta nemogućnost izdvajanja dovodi u pitanje i realizaciju onog o čemu su govorili drugovi Džankić i Đumrukčić, tj. realizaciju našeg nacrtu privrednog razvoja. Dosta skromnu cifru od 32 hiljade stanova u društvenom vlasništvu u narednom periodu od 5 godina mogli bismo da ostvarimo jedino pod uslovom ako bi privreda bila kadra da izdvoji cca 10 milijardi dinara, osim izdvajanja po postojećim instrumentima, i uz još jedan uslov: da cijene zadržimo na sadašnjem nivou. Teško da će to privreda biti u stanju da prihvati i da podnese. Šta onda treba da učinimo? — Prije svega, treba da napustimo stare navike i zablude. Iako stare zablude imaju više pristalica nego nove istine, kako kaže jedna danska poslovice, moramo inicirati reviziju postojećih ili izradu novih urbanističkih i prostornih planova, tako da se u njima obezbijede stvarno, realno potrebni prostori za stambenu izgradnju obadva oblika vlasništva, vodeći pri tome računa i o predstojećim kvantitativnim odnosima, koji će i u narednom periodu biti, vjerovatno, 1:4 ili 1:5 u korist individualnog vlasništva. Sada imamo, osobito po manjim gradovima, još nepovoljniji odnos; recimo, u Gradačcu taj odnos je 1:40 (jedan naprema četrdeset) u korist privatnog vlasništva, ili u Derventi 1:20 — opet u korist privatnog vlasništva. Ako želimo ovaj odnos promijeniti ako želimo imati više stanova u zajedničkom društvenom vlasništvu, moramo tražiti, naći i prihvatiti takve sisteme gradnje, takvu tehnologiju i takve materijale koje će dosta oskudni potencijali privrede i njene skromne mogućnosti izdvajanja za stambenu izgradnju moći da prihvate. Nipošto ovdje ne mislim da se vraćamo na one tipove stanova iz jednog našeg poslijeratnog razdoblja u kojima je od svih sanitarnih instalacija bila jedna česma ili zajednički nužnik, nego na stanove i zgrade čiji su sistemi gradnje prihvaćeni i masovno se primjenjuju u mnogim razvijenijim zemljama svijeta.

Mislim na zgrade i stanove koji pružaju optimalan komfor življenja, ali čiji vijek trajanja nije 100 godina nego 30, recimo, ili 50, ali zato je i cijena izgradnje dva ili tri puta manja od ove sadašnje, koju društvene mogućnosti nisu kadre da prihvate u ovom trenutku. Samo SAD uspijevaju da izgrade i po nekoliko miliona takvih stanova u vrlo kratkom roku, i to po cijeni 75 do 130 dolara po metru kvadratnom izgrađenog i opremljenog prostora u stanu. U tu cijenu uračunati su i sav namještaj i oprema, i mašine za veš i suđe, frižider sa frizerom, bojler i tepisi, zavjese i lusteri. Razlika u cijeni između 75 i 130 dolara je zavisna od individualne želje vlasnika stana prilikom izbora mobiljara, od stilskog do modernog. Na takvom principu mi moramo uskladiti naše često neskromne želje i više nego skromne mogućnosti.

Ako pojedinačno razmatramo zahtjeve, svima moramo dati za pravo:

— i urbanistima koji žele široke bulevare, dosta prostora za saobraćaj u pokretu i mirovanju, puno zelenila i regulisane vodene tokove,

— i arhitektima koji insistiraju na ljepoti, na svjetlosti, na monumentalnosti, na ekskluzivnosti svojih projekata,

— i seizmolozima koji za 17% poskupljuju gradnju,

— i zahtjevima termike, akustike, estetike,

— ali i privredi i društvu koje kaže: MI NEMAMO mogućnosti da sve to prihvatimo u ovoj etapi razvitka — obavezno moramo dati za pravo.

Taj konglomerat želja svih društvenih struktura i pojedinaca moramo uskladiti, jer je to imperativ sadašnjeg i budućeg vremena.

Moramo razmišljati o sistemima naših »barijada« i drugih modela i akcija o kojima je lijepo govorio prof. Janković i ostali i proučavati ih. Moramo prihvatiti i podržati kooperativni i zadružni neprofitni princip izgradnje vlastitog stana ili porodične kuće. To bi nam omogućilo da brže i lakše organizujemo lična sredstva za rad, da brže i lakše izgradimo veći broj tako potrebnih stanova, da brže i lakše obezbjedimo sisteme i objekte infrastrukture i tercijalne djelatnosti. Na taj način ćemo moći da uskladimo i organizovano usmjerimo obadva tipa i oblika vlasništva stana i objekta. Moramo naći i mogućnosti interpolacije i prožimanja ta dva tipa vlasništva kako u urbanističkom smislu, tako i u sistemu i organizaciji gradnje, eksploatacije i održavanja objekta i prostora.

Ovim bih ja svoja glasna razmišljanja o ovom zaista ozbiljnom problemu sadašnjeg stanja i smjerovima i pravcima budućeg rada završio, sa iskrenom željom da i ovaj eminentni skup doprinese racionalnoj i ekonomičnoj eksploataciji našeg najvećeg zajedničkog dobra, a to je prostor oko nas, da pomogne pri formiranju naših gradova kao skladnih humanih, privlačnih i lijepih cjelina.

Hvala na pažnji!

Dimitrije Pavlović: Cenjene kolege, hteo bih da iznesem nekoliko primjera neujednačenog tretmana bespravne izgradnje u jednom velikom gradu kao što je Beograd, kao i nekoliko uzroka ovakve gradnje.

Teritorija grada Beograda je na priličnom prostranstvu. U pravcu sever-jug proteže se na oko 60 km, a u pravcu istok-zapad oko 30 km. Bez skorašnjeg pripajanja opština Lazarevac i Mladenovac, na teritoriji grada, pored Beograda kao grada u užem smislu, egzistira i 27 naselja gradskog karaktera, 42 prigradska naselja i 56 sela.

Do pre jedne decenije Beograd je nudio: zaposlenje, stan, zaradu, snabdevanje, zabavu ... Mehanički priraštaj putem doseljavanja za kratko vreme udvostručio je broj stanovnika i stvorio, između ostalog, i nove stambene probleme. Svake godine se u Beogradu našlo novih 30 hiljada stanovnika, odnosno jedna nova varošica. Kako za sve nije bilo stanova, počelo je »snalaženje« u svim vidovima, pa i na način bespravne gradnje.

Interesantno je bilo praćenje ove gradnje. Ona se kretala kako uz pristupne puteve što vode u grad, tako i u prigradskim naseljima, iz kojih se kasnije uskakalo u grad. Divlja gradnja nije imala nekih ustaljenih pravila i prilično ćutljivo, kao kakva živa stvar, menjala je mesta i opštine, prema tretmanu pojedinih beogradskih opština. Tako smo primetili da u sastavu užeg gradskog područja, tj. na nacionalizovanom terenu, skoro i nema bespravne gradnje velikog obima. Naravno, u opštinama sa velikim gustinama, kao što je Stari grad, takvih mogućnosti nije fizički ni bilo. Međutim, poređenjem opština Zvezdara i Čukarica može se primetiti različit tretman čuvanja teritorije. Graditelji bespravnih objekata su nepogrešivo osećali koja je opština »meka« i masovno se, posle rušenja divljih objekata, prelivali u opština gde i danas, postoje zgrade bez potrebnih dokumenata. Posle prvih masovnih amnestija ovakvih naselja, bespravna izgradnja dobija krila i počinje da cveta. Uz divlja naselja niču i divlje prodavnice, distributerima struje i vode svaki novi potrošač dobro dolazi, i tako se sad pojavljuju i različiti vidovi ove gradnje.

Svima je jasno da izbegavanjem različitih obaveza, taksa, komunalija, projekata, ovi objekti imaju nesrazmerno nižu cenu.

Tako dolazimo do faze kada se bespravna gradnja komercijalizuje u raznim vidovima. Počinje već klasifikacija divljih objekata:

- izgradnja ili dogradnja objekata unutar odobrenih građevinskih rejonu (naravno, bez odobrenja) u svrhu stanovanja svoje porodice;

- izgradnja bespravnih objekata izvan odobrenih rejonu za potrebe stanovanja svoje porodice;

- izgradnja pomoćnih zgrada u okviru rejonu naseljenih mesta u svrhu izdavanja bilo za stanovanje, bilo za neku zanatsku delatnost;

- izgradnja investicionih objekata, bez odobrenja, u krugu već postojećih investicionih objekata u zonama predviđenim za tu svrhu;

- izgradnja investicionih objekata izvan dozvoljenih zona za tu svrhu, ali za potrebe bespravnog investitora;

- izgradnja investicionih objekata izvan dozvoljenih zona za tu svrhu u cilju preprodaje;

- promena namena planom predviđenih površina u svrhu postizanja bolje cene prilikom preprodaje (pretvaranje stambenog prostora raznim adaptacijama u poslovni prostor).

U ovako nastaloj situaciji neke opštine, iako su budžetske ustanove, počinju da prave različite kombinacije sa namenom zemlje u svrhu pribavljanja vanbudžetskog prihoda, tj. počinju da se bave prodajom lokacija. Pojavljuju se ugovori između pojedinih preduzeća i opština u kojima se precizira da se opštini ima platiti toliko dinara, a da se opština obavezuje da izda građevinsku dozvolu. Kako građevinska dozvola predstavlja zakonsko pravo (ukoliko su ispunjeni svi prethodni uslovi), ovde se ona putem ugovora prodaje.

Isto tako, neke prigradske opštine su donosile različite odluke o uslovima izgradnje tzv. vikend-kuća i samim tim proglašavale pojedina područja zonama za gradnju. Naravno, ovi prostori nisu usaglašeni sa prostornim planovima, pa su sve te zgrade, a ima ih poprilično, za urbanistički zavod — bespravna izgradnja. Za opštinu Grocka, na primer, takva divlja izgradnja predstavlja ogroman izvor vanbudžetskih primanja preko poreza na promet nekretnina. U konkretnom slučaju, opština Grocka ima najveći promet i prihod od poreza na nekretnine u Republici Srbiji. Kako je bitna karakteristika tzv. vikend-zgrada da se grade izvan građevinskih rejonu naseljenih mesta, ukoliko su one neplanske, onda predstavljaju čitave komplekse divlje gradnje. Povrh svega, u Jugoslaviji još nije izvršeno kodificiranje objekata za odmor i oporavak, pa se svi ovi objekti naprosto nazivaju »vikend-zgradama«. Tako, na primer: vinogradarska kuća, bungalov, kuća na splavu, letnjikovac, kuća na drvetu, u voćnjaku, lovačka kuća, vila, alaska kuća na kolju, trajleri na točkovima ili furgoni bez točkova u polju — jednom rečju, što ima krov a nije u građevinskom rejonu, naziva se vikend-kućom.

Iako je prednacrt Zakona o uslovima za izgradnju zgrada za odmor ili oporavak podnet još 9. VIII 1968. g., do danas još nije ništa o tom odlučeno, a već se raspravlja o oporezivanju ovih objekata.

Povedeni primerima iz jedne opštine, i drugi prema svojim mogućnostima, počinju da kombinuju kako da izmenom prostornog plana dođu do vanbudžetskih sredstava. Na taj način počinju, uz svu blagonaklonost opštine, da se divlja gradnja legalizuje. Recimo, u opštini Barajevo primećeno je da se već u predlogu opštinskog budžeta, preko nerealno veliko očekivanog tj. planiranog poreza na promet nekretnina, prećutno dozvoljava takva izgradnja, jer za tako planiran prihod zasad još nema prostornih planova.

Za razliku od bespravne izgradnje od pre nekoliko godina, kada su divlji objekti rađeni od primitivnih i jeftinih materijala (ambalaže, limovi od bitumenskih buradi), danas, pod firmom socijale, niču sasvim drugi objekti. To su zgrade i od P + 1 sprat, od čvrstog materijala, na priličnim parcelama, čak i sa više stanova. Iako u prigradskim naseljima ima još veoma mnogo neostvarenih planskih lokacija, ovi objekti se mimo svih zakona i dogovora podižu u blizini ovih naselja. Novcem koji bespravni graditelj ulaže u kupovinu parcele i izgradnju čvrstog objekta može se i na legalan način realizovati stan na mestu predviđenom po planu.

U doba kada standard naočigled raste, kada preduzeća i banke daju kredite za stanove i kola, ova građnja buja i predstavlja proizvod standarda, a ne bede. Otkako se i automobil uvukao u naš život, za kratko vreme prelazimo distance na relaciji rad-stanovanje, pa su i područja na oko pola sata od grada (ili prvi gradski prsten) ugrožena interesima graditelja. Čak i pri odnosu plata 4:1 može se uspostaviti odnos novih i polovnih kola, tako da i radnik sa nižim primanjima može rešiti prevoz od prigradskih naselja do mesta rada.

Zasad ovakve divlje gradnje kod vas još nema; međutim, i Sarajevo se razvija u veliki grad, koji predstavlja magnet za ljude koji silaze sa brda da bi se u blizini naselili. Stimulisanje građana visokim zaradama putem učinka u radu, biološki uslovi stanovanja i površ svega jeftin kvadratni metar — sve to navodi sve veći broj ljudi da razmišljaju o kući van grada.

U odnosu na visokorazvijene i urbanizovane zemlje, gde je porodična kuća van grada, u zelenilu, veoma skupa, kod nas je ona nepojmljivo jeftina. I obrnuto, stanovanje u buci, aerozagadenju, u velikim gustinama, tj. u centru, svuda je jeftino, dok je to kod nas najskuplji kvadratni metar.

Karakteristika skoro svih bespravnih naselja u okolini Beograda je da niču redovno na nenacionalizovanoj zemlji i na komunalno neopremljenom terenu. To su, naravno, najjeftinije parcele. I tako, dok se u gusto naseljenim centrima beleži u zdravstvenim kartonima nagli porast obolelih od bronhijalnih i astmatičnih oboljenja i porast bolesti disajnih organa, u divljim naseljima pokazuje se porast crevnih oboljenja zbog nezdrave vode (mahom bunarske) i primitivne evakuacije otpadnih voda. Ovde haraju kolibacili, dizenterija, pa čak i trbušni tifus. Kada bismo troškove lečenja i vrednost izgubljenih radnih dana stavili u odnos prema vrednosti koja bi bila potrebna za izgradnju osnovnih komunalija, proizilazi da se opštinama ni pri udeo-
setručenom iznosu poreza na promet nekretnina ne isplati legalizovanje ove gradnje.

Da bismo sprečili bespravnu gradnju, pored ostalog, potrebno je i:

- u prigradskim naseljima spremiti veliki broj jeftinih lokacija sa osnovnim higijenskim minimom,
- preko službe DK sprečiti banke da odobravaju kredit za objekte koji su mimo prostornih planova,
- inspeksijske službe trebalo bi da budu na nivou grada, a ne opština,
- treba doneti efikasnije propise (sa većim pravima u postupku obustavljanja i rušenja),
- rešiti status stana: da li je to pravo ili potrošna roba?

Iz statističkih podataka visokorazvijenih zemalja vidi se da su i one u deficitu sa stanovima, ali bespravne gradnje nema. Konačno, to je i pitanje kulture pojedinaca, poštovanje zakona, reda i poretka.

Aleksandar Terzić: Problematika bespravne stambene izgradnje, kao predmet rasprave, ponukala me je da oživim sjećanje na razmišljanje profesora dra J. Ziolkowskog o posrednim i neposrednim povodima za ovu pojavu, te da na bazi tog razmišljanja ukažem na određene refleksije u elementarnim manifestacijama ove pojave, koja je prisutna u konkretnom vremenu i prostoru.

Cjelokupan proces razvoja i formiranja ljudske zajednice i njenih izraza posmatramo u sferi razvoja civilizacije, tj. razvoja spoznaje, koja se permanentno akumulira i koja omogućuje da se posredno ovlada prirodom, i narastanja ukupnih sredstava koja služe za materijalnu egzistenciju. Pod pojmom civilizacije podrazumijeva se ovladavanje prirodom posredstvom tehnologije i nauke, u najširem smislu, i materijalne baze kao fonda sa kojim se ulazi u naredne razvojne procese.

Proces civilizacije odgovara procesu razvoja ljudske zajednice. U tom procesu nastala su dva kvalitativna skoka: prvi, koji je označen formiranjem egzistencije sa stalnim boravkom, i drugi, kao posljedica, formiranje gradova. Ovaj drugi kvalitativni skok bio je, a to je i danas, okvir i odraz društvenog života, okvir u kome je realno moguće da se ostvari najviše nivo razvoja, u najširem smislu značenja, i odraz cjelokupne razvijenosti sistema i vremena nastajanja. Prostorno uređenje grada otkriva uslove date epohe, njenu hijerarhijsku vrijednost, ekonomske, socijalne i druge egzistencijalne uslove.

Tako nastala sredina — grad predstavlja ujedno i odraz internih i eksternih političkih odnosa. Ostvarenja Grčke kulture u poređenju sa ostvarenjima srednjovjekovne Evrope nesumnjivo ukazuju na razliku odnosa, i to kako prema van, tako i prema čovjeku, odnosno sredini u kojoj živi. Ta ostvarenja prenose poruku o ostvarenim društvenim odnosima, društvenim i urbanim efektima, a sve ove manifestacije, ma koliko bile pojednostavljene, predstavljaju i danas prisutnu prošlost.

Današnji oblik civilizacije nosi u sebi karakteristiku industrijske civilizacije, koja je rezultat razvoja nauke i tehničke revolucije. Industrijalizacija, koja u suštini podrazumijeva tehnički i ekonomski razvoj, stvara uslove za impulzivnu ekspanziju materijalnih elemenata. U tom smislu, su veliki izgledi za integraciju aktivnosti u prostoru i za veoma značajne promjene prethodnih odnosa. Osnove te promjene, ma koliko bile procesne i dugoročne, preobražavaju integralni život, kako pojedinca, tako i društva, njegovih struktura, privrednih grana i sistema u cjelini. Stvaraju se novi odnosi koji se baziraju na tijesnim i uzajamnim zavisnostima naročito u oblasti elemenata koji su bili osnova za uključivanje u procese razvoja.

U uslovima značajnih promjena, karakterističnih za našu društvenu zajednicu, naša pažnja je koncentrisana na nekoliko aspekata integralne problematike. To su: demografska ekspanzija, urbanizacija, društveno-politički okvir odvijanja procesa, međuzavisnosti naznačenih aspekata i planiranje kao eksplicit spoznaje.

Demografska ekspanzija predstavlja specifičan sklop problema, predmet posebnih istraživanja koja obuhvataju kako osnovne vitalne karakteristike, tako i socijalne transformacije i implikacije tih promjena.

Progresivna urbanizacija predstavlja najkarakterističniju pojavu ove epohe. Ona objedinjuje prostorne, demografske, ekonomske, socijalne i druge aspekte. Uobičajena mjera urbanizacije je demografskog karaktera, pri čemu migracija stanovništva, u našim uslovima seoskog i poluurbanizovanog stanovništva, u pravcu grada predstavlja povod i rezultat ovog problema. Ovaj proces vidno se ispoljava u preobražaju prostora koji se vrši po uzoru na gradove. Granice pojedinih gradova, iako postoje u administrativnom smislu, praktično se gube. U područjima Sarajeva, Zenice, Travnika, Tuzle, Doboja, Banje Luke ili na pravcima cestovnih komunikacija između ovih naselja nastaju veliki nastanjeni kompleksi, formiraju se velike aglomeracije. Današnji način izgradnje, kao i način iskorištavanja zemljišta, kako u smislu urbanih tako i u smislu građevinskih standarda, poprimaju oblike i dimenzije koji se ne mogu prihvatiti u cijelosti.

U sferi ovih pitanja potrebno je izdvojiti pojavu koja zadire u kompleks odnosa prema radu i mjestu rada. Ovaj aspekt problematike nosi u sebi veoma karakteristične elemente tzv. bespravne izgradnje, pri čemu taj aspekt urbanizacije nosi u sebi i veoma karakteristične socijalne pojave. Socijalna urbanizacija je proces u okviru kojeg lica koja dolaze iz seoskih ili poluurbanizovanih područja veoma brzo, u toku jedne ili dvije genetičke generacije, u potpunosti usvajaju gradski način života. Taj tipični gradski način života, u kome postoji mogućnost izbora mjesta rada i mjesta stanovanja, u kome postoji slobodno vrijeme kao baza za izbor niza slobodnih aktivnosti, u kome postoji mogućnost intenzivnog iskorištavanja tehničkih dostignuća, socijalnih i kulturnih tekovina, permanentnog informisanja itd., predstavlja osnovni povod pokretanja i ujedno egzistencijalni cilj kome sredstava predstavljaju sporedan aspekt problema. Oblici gradskog života, koji su bili privilegija veoma malog broja stanovništva, danas u uslovima Bosne i Hercegovine gravitiraju veličini od 30% ukupnog republičkog stanovništva. Oblici gradskog života postepeno se prenose i na klasična sela posredstvom savremenih sistema informisanja, što doprinosi intenzivnom povećanju latentne mase migranata.

Društveno-političke okvire odvijanja procesa demokratizacije karakterišu dva momenta. Prvi se odnosi na permanentan razvoj samoupravnih formi u privrednom i neprivednom životu, a drugi na aktiviranje svih slojeva stanovništva u različitim formama društveno-političkog djelovanja. Egalizacija hijerarhije društvenih slojeva odgovara u pravnom i političkom smislu stepenu razvoja društvenih odnosa. Predvidivi dalji razvoj tih odnosa može

se očekivati u pravcu visoko specijalizirane podjele društvenog rada u društveno-političkom privrednom smislu, podrazumijevajući i implikacije koje iz tako nastalih odnosa slijede.

Industrijska civilizacija temelji se na racionalnoj misli, na osnovu koje se mogu utvrditi uslovi i uzanse koje su u skladu s njom, a koje istovremeno predstavljaju norme ponašanja. Upravo po ovom osnovu stalno raste tendencija da se ovlada procesima koji nas okružuju, te se u ovom spektru pojavljuje planiranje kao druz zajedničke volje. U našoj praksi dominantna su dva vida planiranja: prvi — u sferi društveno-ekonomskog razvoja, i drugi — u sferi urbanističkog, a neuporedivo rjeđe prostornog planiranja. Kompleksno planiranje, do kojeg još nismo dosegli, tačnije: nedostatak koncentrirane akcije, u najtješnjoj je vezi sa povezanošću funkcija u prostoru, rasporedom stanovništva i razvijenošću naselja, sa razvojem ekonomskih, socijalnih i ostalih faktora u prostoru.

Postavlja se delikatno pitanje: kakav stav da zauzmemo prema bespravnoj stambenoj izgradnji? Da li da normativnim aktima usporimo logiku procesa pred kojima se nalazimo? Iako moramo voditi računa o tome koliko i kako se ovi procesi uzurpirajuće i različito ponašaju u teritorijalnom izrazu, ipak njihova opšta linija graniči se kvantitativnom, a vjerovatno i kvalitativnom promjenom, uopšteno rečeno sa progresom, a taj trend vodi ka humanizaciji.

Svako društvo određuje svoje sopstvene kriterije i formira vlastite karakteristike. Ovi kriteriji dobivaju različite aspekte u raznim dijelovima teritorije. Život koji u njima nastaje nosi veoma raznorodne konflikte koje upućuje na čovjeka i od njega traži elastičnost pri usvajanju određenih kompromisa.

Stojan Tomić: Usudujem se da na kraju ovog našeg razgovora učinim nekoliko intervencija u prilog teorije i metodologije istraživanja pretežno onih fenomena o kojim je ovdje riječ. Moja intervencija je vrlo kratka.

Centralno pitanje teorije devijacije, a rekli smo da stambena bespravna izgradnja spada u devijantne pojave, može se formulisati ovako: zašto jedni, tj. isti faktori djeluju devijantno na jednu ličnost, a ne djeluju devijantno na drugu ličnost? — Recimo da ličnost A nema stana, da je došla iz sela u grad i da želi da ima stan. Neka ličnost B ima iste uslove: nema stana, došla je iz sela i želi da ima stan. Ličnost B je devijantna, bespravno gradi stan, a ličnost A ne gradi stan. Zašto?

Stare škole i teorije ne mogu da odgovore na to pitanje, ne mogu naći uzroke devijantnih pojava. U nekim drugim oblastima mnogi su istraživači pali u dosta teška iskušenja jer su, nalazeći formalne i slučajne korelacije, dolazili do takozvanih uzročnih pojava, a poslije se vidjelo da uzročne pojave nisu ni postojale. Na primer, neki socijalni istraživači ustanovili su da su djeca razvedenih brakova devijantna. To je tačno, ali oni nisu pitali zašto drugi dio djece iz razvedenih brakova nije devijantan. Prema tome, ako mi — recimo — nađemo našim istraživanjima da radnici, seljaci i drugi ljudi koji nemaju stana prave bespravno stan, to još ne znači da imamo uzrok u rukama, jer nismo odgovorili na pitanje zašto oni koji takođe nemaju stan nisu u datoj situaciji bespravno gradili. Nauka je utvrdila da neke socijalne situacije i vrednosni sistemi jedne stimulišu na dovoljno, a druge na nedovoljno ponašanje. (Ovu kratku teoretsku digresiju ja završavam, jer je mnogo posljednjih godina pisano o tome. Upozoravam sebe, pa i ovaj cijenjeni skup, na jedno vrlo interesantno izlaganje Edvina Šura na Univerzitetu Konektikt u Odjeljenju za sociologiju i antropologiju u SAD-u 1968. godine.)

Izlaz iz ovakve situacije može da bude, po mome mišljenju, istina to je još samo početna faza razmišljanja, u takozvanom traganju za novim modelom istraživanja, za novim modelom integracije devijantnih ponašanja i socijalne kontrole. Praktično, može se postaviti pitanje: koja je centralna koncepcija i centralna jedinica istraživanja bespravne stambene izgradnje?

Evo nekoliko jedinica, a ja ću se opredijeliti za jednu. Jednu ideju možemo nazvati teorijom procesa, da se istražuje sam proces. Proces stambene izgradnje je centralna tema analize. Prof. Kamarić je juče vrlo interesantno govorio o tome kako i sa pravnog aspekta postoji čitav proces praćenja devijantne stambene izgradnje, i to ne samo sa stanovišta

da li je neko dobio odobrenje i dozvolu, nego i da li se pridržava ostalih normativa u toku izgradnje. Samo u ovoj pravnoj sferi ima jako mnogo devijacija koje smo mi ispustili iz vida.

Druga teorija upućuje nas na devijantno djelo, na recimo, sam prekršaj. Treća teorija nastaje na devijantima. U našem slučaju vidjeli smo ko su devijanti. To su mahom radnici-seljaci.

Cini mi se da je našem problemu najpristupačnija tzv. teorija istraživanja najkompleksnijih životnih situacija devijanata. Prema tome, u ovoj fazi razmišljanja, a poslije se možemo i korigovati, predmet našeg istraživanja može da bude širi: kompleksna životna situacija devijanata.

Šta bi to mogla biti kompleksna životna situacija? Tu bismo mogli integrisati nekoliko sistema, recimo, kompleksnu tehničko-tehnološku situaciju, o čemu su kolege urbanisti i arhitekti vrlo interesantno govorili, zatim situaciju stambenog sistema (o čemu je govorio i uvaženi ministar), situaciju socijalnog sistema i situaciju personalnog sistema. To bi bilo preširoko polje istraživanja, dosta skupo, ali i sigurnije.

Uži predmet istraživanja bio bi: kompleksna stambena situacija devijanata, uzimajući u obzir fizičko stanje stana, postojanje-nepostojanje psihološke aspiracije da ima ili da nema bolji stan, takozvane demonstracione faktore i sve ono o čemu su drugovi juče govorili. A to sve o čemu smo mi juče govorili (ja se ne usuđujem pred arhitektima da crtam, jer jako loše crtam, inače sam mislio to na tabli da pokažem) obuhvata preko pedest determinanta koje su navedene u saopštenjima. I zaista, nijednu ne bismo mogli izbaciti. Prema tome, u ulaznu maticu morali bismo sve ove faktore (samo narodni poslanik juče je naveo preko dvadeset vrlo interesantnih determinanta) i onda ispitivati u kojoj mjeri oni mogu da suzbiju devijantni model stambene izgradnje. U izlaznoj matici imali bismo dva modela stambene izgradnje: a) pravnu i b) bespravnu stambenu izgradnju. Tek kad bismo ubacili u ulazni sistem sve ove situacije i izvršili moderna mjerenja, mogli bismo se usuditi i kazati koje pojave su u korelaciji sa sistemom stambene izgradnje. Takva istraživanja su dosta skupa, ali i dosta sigurna. Ja sam u jednom međunarodnom projektu prije tri godine dana vršio mjerenja oko 2.000 situacija, i mogu da vam kažem da nijedan faktor nisam mogao da proglasim kao uzročni, jer su korelacije dosta niske.

Prema tome, vjerovatno da je samo pretpostavka da sve ovo što smo mi juče govorili može da ima samo atribut uslova bespravne stambene izgradnje. Dalje, svi naši prijedlozi mogu da budu blage naravi, vjerovatno oni će malo smanjiti bespravnu stambenu izgradnju, a ne ni u kom slučaju suzbiti.

Da zaključim: istraživači i samoupravna i politička praksa će se vjerovatno opredijeliti za nešto uži predmet istraživanja (o čemu se možemo naknadno dogovoriti) i te početne rezultate istraživanja dostavljati na uvid i iskorištavanje.

Miroslav Živković: Ja ne mislim da bilo u čemu dopunjujem ovaj svoj referat. Zamolio sam za reč da bih se, pre svega, u ime drugova, a posebno u svoje ime zahvalio Akademiji nauka i umjetnosti ove Republike na pozivu za učestvovanje na ovom Simpozijumu. Drugo: da uputim jednu molbu organizatoru Simpozijuma, posebno drugu Finciiju, kao ličnosti koja je glavni teret ovog Simpozijuma primila na sebe. Da bi molba bila opravdana, ja moram da budem nešto konkretniji.

Bila mi je čast kada sam dobio poziv za ovaj Simpozijum. Ovog trenutka mi je i posebno zadovoljstvo što sam bio prisutan. Ne što sam podnio referat, nego što sam bio slušalac. Nisam ni izdaleka pozvan da sudim o ovom Simpozijumu, koji organizuje ovakva jedna visoka naučna ustanova, ali mi dozvolite da glasno mislim kao čovek.

Ne gubim iz vida da je pre deset godina bilo savetovanje na ovu istu temu. Na tom savetovanju nisam bio prisutan, ali materijale tog savetovanja sam čitao. Ovde sam prisutan i čuo sam i poslednju izgovorenu reč. Imam utisak kao da živim u drugoj zemlji, iako je od tada prošlo svega 10 godina. Mislim da smo mi kao društvo za ovih 10 godina prilično evoluirali, čak gledajući i kroz to kako se odnosimo prema istoj temi. Dok je ono savetovanje pre 10 godina bilo traganje i pokušaj organizovanja vatrogasne službe da

se gase požari, mislim da je ovo savetovanje sasvim nešto drugo, da je ono išlo u suprotnom pravcu: tražilo je uzroke, htelo je kompleksno saznanje o pojavi o kojoj je reč. I druga stvar, koja je možda još važnija: ono savetovanje je bilo organizovano od strane Konferencije gradova, a ovaj Simpozijum od strane najviše naučne ustanove — Akademije nauka i umjetnosti BiH. Mislim da je i to za nas jedan veoma značajan pokazatelj da postajemo zreliji. Naravno, rezultati toga su jasni.

Što se tiče molbe, ona se zasniva na sledećim mojim utiscima: simpozijum je po onome što on jeste, i kako je nastao (još su mu mudri Grci dali osnovno svojstvo: sukob mišljenja) — rasprava. Simpozijum je izmena svih mogućih postojećih shvatanja, polemika. Stari Grci su fanatično verovali u dijalog, u borbu mišljenja, kao jedini mogući način približavanja istini. I mislim, u ono što su Grci verovali, treba i mi danas u to da verujemo. Međutim, ovaj naš Simpozijum u tom pogledu je antisimpozijum. Ovaj skup je pokazao visok stepen saglasnosti kako u odnosu na uzroke, tako i u pogledu na posledice bespravne gradnje. Da smo svi vatreni polemičari, profesionalni polemičari, mislim da ne bismo imali dovoljno povoda da polemiziramo i da ukrštamo mačeve. Zbog čega je to? Mislim da su tu dva momenta: prvo, ta pojava o kojoj je reč vrlo je zrela, za hitno društveno rešavanje. Sama njena zrelost je smanjila na najmanju moguću meru naš subjektivni pristup problemima, i objektivnost je morala da bude dominantna. Ona se pokazala i u diskusiji i u referatima. Interesantna je i ova stvar: za razliku od drugih nekih simpozijuma, ovde su podnosioci referata iz raznih struka i delatnosti. To su različiti svetovi kojima pripadaju referenti. Jedan deo referenata je iz Akademije nauka, drugi deo je sa fakultetâ, treći deo je iz zakonodavnih tela, četvrti deo iz vladinih resora, peti deo su politički rukovodioci, šesti deo su pripadnici raznih istraživačkih instituta. Ali, uprkos različitim pristupima, što je i nužno, ono što čini vrednost ovoga što smo mi ovde imali prilike da čujemo — to je zaista jedinstveno saznanje o pojavi, što olakšava da se na osnovu svega ovoga donesu zaključci. Izvinjavam se što dajem ocenu. To mi nije cilj. Tim samo pokušavam da uverim druga predsedavajućeg da ono što sada sledi, radi čega sam i izašao, ima puno opravdanje, odnosno da mu moja molba izgleda uverljivija. Možda ja nisam dovoljno uspio da tu molbu obrazložim ubedljivo, ali sama će molba, mislim biti prilično jasna. Naime, šteta bi bila da ovo ostane samo u granicama ove Republike. Imam u vidu ovu stvar: po svim gradovima, po svim komunaa kao polazna osnova za rešavanje problema bespravne stambene izgradnje su stotine, možda i hiljade onih materijala koji su pre 10 godina kao trebnik dati našim gradovima i našim opštinama. Po njima se, mislim, i danas postupa kada se taj problem rešava. Mislim da bi bilo neopravdano, i društveno štetno, da i dalje uputstvo za akciju bude ono saznanje i ona svest koju smo imali pre 10 godina, a ne ono do čega se došlo na ovom Simpozijumu. Hteo sam, dakle, da zamolim da ovo sadašnje saznanje i iskustvo ne ostane, iako je Simpozijum organizovala Akademija nauka i umjetnosti BiH, samo u granicama ove Republike, treba da se nađe način da to dođe do svih drugih republika. Mislim da bi za taj izuzetno koristan posao bila najprikladnija Konferencija gradova Jugoslavije. Ona je i funkcionalno zainteresovana, a i najefikasnije bi materijale sa svog Simpozijuma dostavila našim gradovima i komunama, jer svi radom boluju od iste teške bolesti — bespravne stambene izgradnje.

ZAVRŠNA RIJEČ AKADEMIKA JAHIELA FINCIJA

Posebno se zahvaljujem drugu Živkoviću na riječima priznanja koje je uputio Akademiji i meni lično. Uvjeravam i njega i cijeli ovaj auditorijum da će Akademija nastojati da što prije preda u štampu sve materijale sa ovog Simpozijuma. Svakako da to ovisi i o referentima, koje posebno molim da referate sa kratkim sadržajem što prije pošalju na našu adresu.

Moram još jednom da kažem da nismo, na žalost, bili u mogućnosti, premda smo imali namjeru, da pozovemo veći broj predstavnika iz drugih

gradova van naše Republike. Pozvali smo predstavnike iz svega pet gradova. Pozvali smo, također, i predstavnike Stalne konferencije gradova, koji, na žalost, nisu prisustvovali Simpozijumu.

Meni lično je drago, kao organizatoru ovog Simpozijuma, kao članu kome je Akademija povjerila da organizuje cio ovaj rad, da je u riječima druga Živkovića, izraženo takvo veliko priznanje. Ja sam sa ovog mjesta dužan da se, u prvom redu, zahvalim referentima, koji su uložili mnogo truda i koji su najviše zaslužni za visok naučni nivo ovog Simpozijuma. Dalje, zahvaljujem se diskutantima, koji su svojim sadržajnim učešćem u diskusiji doprinijeli tom nivou. Konačno, zahvaljujem se svima vama koji ste u toku ova dva dana sudjelovali u radu Simpozijuma i na određen način isto tako doprinijeli njegovom uspjehu. Nama organizatorima ovaj Simpozijum daje mogućnost da, prezentirajući referate i diskusiju, pružimo zainteresovanim, a posebno kreatorima politike u Bosni i Hercegovini, odgovarajući materijal i da ih upoznamo sa ozbiljnošću problema, posebno da ih upozorimo da se fenomen bespravne stambene izgradnje ne može razmatrati odvojeno i da on de facto ulazi u sferu društvenih, ekonomskih i političkih zbivanja.

Mislim da tumačim i vaše misli kad kažem da se razmatranje problema bespravne stambene izgradnje ne završava ovim Simpozijumom. Mi ćemo se, kao Akademija, sa svoje strane založiti da sve što je ovdje rečeno dođe do onih koji su za rješavanje ovog problema ne samo zainteresovani već i kompetentni.

Još jednom se zahvaljujem svima vama, a posebno referentima, i zaključujem treću sjednicu, a time i rad Simpozijuma.

